

نگاهی به احوال و آثار

سید فتح علی گردیزی

نگہت طاہرہ نقوی

دانشکده دولتی اپوا، لاہور

LIFE AND WORK OF SYED FATEH ALI GARDEZI

Nighat Tahira Naqvi

Lecturer in Persian, APWA College, Lahore

Abstract

Syed Fateh Ali Gardezi was a great poet of Persian of the Sub-continent. He belonged to a family of Syed of Gardez, a town of Afghanistan. His grandfather settled in Punjab and earned high honour in the reign of Farrukh Siyar. He was known for his piety and was famous among people of Delhi as a saint. He authored many books on different topics but his Diwaan is considered to be a wonderful contribution in Persian poetry of that time.

Keywords:

فتح علی گردیزی، احوال، آثار، شعر، زبان، فارسی،

شبه قاره، انسان، قدرت اللہ قاسم، عربی

سید فتح علمی گردیزی شاعری است از منطقه شعر و ادب پرور شبه قاره. در حوزه شعر و ادب کار سید فتح علمی گردیزی خیلی ارزشمند و گرانقدر است و می توان شخصیت علمی و ادبی وی را از وجهه گوناگون مانند نویسنده شاعر، تذکره نویس، منتقد و محقق مورد بررسی قرار داد.

فتح علمی گردیزی مانند حافظ، سعدی و خسرو از شهر و زمان و مردم خاصی صحبت نمی کند او از انسان و زندگی درویشانه حرف می زند. دنیای فکری و حسی ولی درویشانه او ماورای این دنیای مادی است. فکر مصفا و معطرش شفاف تر از آب روان و قشنگ تر از برگ درخت و دیوانش روشن تر از ستاره پر نور آسمان درخشان به نظر می رسد.

سید فتح علمی گردیزی مشهدی، معروف به فتح الله و متخلص به حسینی، پسر عوض/عیوض علی پسر عثمان خان مشهدی حسینی تقوی رضوی، ۱۱۲۹. دهلی ۱۲۲۳ق عارف و نویسنده و شاعر فارسی گوی شبه قاره. نیای او عثمان خان از سادات گردیز بود، اما به هند کوچید و در شمار منصب داران عمده دولت گورگانی هند درآمد.

نبی هادی در Dictionary of Indo Persian Literature می نویسد:

"Gardezi, Fath-Ali-Hussaini Descended from a family of the Sayyids of Gardez, a town near Ghaznin in Afghanistan. His grandfather came to settle in Punjab and enjoyed high honours in the reign of Farrukh Siyar. Hussaini himself preferred the simple and saintly life of a sufi and was respected for his piety by the people of Delhi, where he passed many years of his life. He was the author of a tazkirah of Urdu poets containing around hundred enteries arranged in alphabetical order. The title chosen by him was Tazkirah-i-be-dal-Hindi. It gained popularity as Tazkirah-i-Rekhta Guyan, completed in 1166/1752". (۱)

پسر عثمان خان، سید عوض علی خان، پدر فتح علمی خان، نیز از امرای دوره فرخ سیر (۱۱۲۲.۱۱۴۱ق) و محمد شاه گورگانی (۱۱۴۱.۱۱۶۱ق) بود. و مدتی بخشیدگی سپاه مظفر خان بهادر را داشت.

سپس در دوره احمد شاه گورگانی (۱۱۲۱-۱۱۲۷ق) نایب حاکم لاهور معین المملک، معروف به میر منور، بود و سرانجام در یورش احمد شاه درانی به هند کشته شد.

فتح علی خان نزد قاضی مبارک بن دایم گویاموی و استادانی دیگر درس خواند. در یورش احمد شاه درانی به دهلی که در جریان آن پدر فتح علی کشته شد، وی نیز دو سه زخم برداشت، اما جان به در برد گرچه بسیاری از اسبابش به غارت رفت. حسینی در ۱۲۲۳ق بمطابق ۱۸۰۹ء وفات یافت.

سید فتح علی حسینی از صوفیا و مشایخ بلند پایه زمان خود به شمار می رود. وی از جوانی درویشانه می زیست و سیر و سلوک می کرد. او به دست مخدوم میر جهان خلیفه مخدوم شاه عالم محمدی خلیفه میر سید محمد کبیر خلیفه شیخ محب الله آبادی بیعت بود.

فتح علی گردیزی از دیدگاه تذکره نویسان و محققین

بزرگ در مقاله خود در دانشنامه شبه قاره می نویسد:

فتح علی گردیزی به سید صدر جهان دهلوی، از مشایخ بزرگ آن روزگار، دست ارادت داد و خود نیز در تصرف چندان پالید که در شمار مشایخ بزرگ عصر در آمد و گویند همواره اوقات شریف را به صوم و صلوات و نوافل می گذرانید و دست بیعت به مریدان می داد و سالکان تربیت می فرمود. (۲)

قدرت الله قاسم در تذکره خود "مجموعه نغز" ذکر حسینی بطور مرشدهادی می کند. در ترجمه "سید غالب علی خان تخلص عیان برادر فتح علی حسینی" می نویسد:

"مهرین برادر سید غالب خان عیان سید فتح علی خان حسینی سلمهم الرحمن علانق دنیا را خیر باد گفته به مسند ارشاد برپای تمکین استوار کرده زهد و توکل را کار بسته به روشنی نشسته اند که تحریر عشر

عشیرش مقدور قلم حقائق رقم نیست کہ بہ رشتہ تحریر کشد. حق تعالیٰ
سلامت پاکرامت دارد“ (۲)

دکتر اکبر حیدری کشمیری مرتبہ تذکرہ ”ریختہ گویان“ در مقدمہ
کتاب می نویسد:

”سید فتح علی حسینی اپنے وقت کے مشائخ اور صوفیاء میں شمار کیے جاتے تھے۔ ان کا
شمار اپنے وقت کے بزرگان دین اور شیوخ میں سے تھا“ (۳)

دکتر فرمان فتح پوری در ”اردو شعرا کے تذکرے اور تذکرہ

نگاری“ چنین می نویسد:

”فتح علی حسینی اپنے زمانے کے خدا رسیدہ بزرگ خیال کیے جاتے تھے۔ فتح علی
حسینی عربی، فارسی کے عالم تھے اور شعر و سخن کا اچھا ذوق رکھتے تھے“ (۵)

حسینقلی خان عظیم آبادی در نشتر عشق می نویسد:

”بحافظہ عالی و ذہن متعالی حکایات عجایب و کلمات غرایب از بزرگان
سلف و مشایخ اساتذہ روزگار و اشعار آہدار بصد آب و تاب چنان بیان می
فرمود کہ ہر کس یکبار بہ صحبتش می رسید از دل و جان بندہ گردید“ (۶)
نگاہی بہ آثار فتح علی گردیزی

۱. ارشادات صاحب / ارشادات گردیزی: کہ در ۱۲۰۴ ق بہ دست یگی
از مریدانسنس پارام یا شاہ محمد اسحاق گرد آمدہ و شامل ملفوظات
و مکتوبات وی است. نسخہ ہای خطی آن بہ شمارہ ۲ ق ف ۹ و ۲ ق ف ۹
در کتابخانہ انجمن ترقی اردو کراچی، نگہداری می شود. (۷)

۲. نور ہدایت: کہہ آن را ہادید اہل سنت، بہ دستور قاضی محمد مبارک
گوپاموی، در جواب شبہہ مولوی مجد اللہ راجگیری کہہ در اثبات حقائق
علی (ع) ہودہ نگاشته است. نسخہ خطی آن بہ شمارہ ۲ ق ف در کتابخانہ
انجمن ترقی اردو، کراچی، موجود است. (۸)

۳. کشف الاستار فی معرفت الاسرار: در پاسخ بہ پرسشی دربارہ وحدت الوجود

- و مشتمل بر تحقیقات وحدت الوجود است. نسخه های خطی آن در کتابخانه انجمن ترقی اردو کراچی، به شماره ۲ ق ف ۵ و ۲ ق ف ۹ محفوظ است. (۹)
۴. ارشاد نامه: ارشادنامه درباره اجازت نامه و طریق بیعت نگاشته شده است. نسخه خطی آن به شماره ۲ ق ف ۵ در کتابخانه انجمن ترقی اردو، کراچی محفوظ است. (۱۰)
۵. معرفت الفقر: این رساله درباره معرفت فقر است. در ۸۷۲.۸۷۷ م نگاشته است. موضوع رساله وجود مطلق و وجود واجب است. نسخه خطی آن در کتابخانه انجمن ترقی اردو کراچی به شماره ۲ ق ف ۵ نگهداری میشود. (۱۱)
۶. شغل آدمی: درباره شغل آدمی که عبارت از مشاهده و پیرنگی است. نسخه خطی آن به شماره ۲ ق ف ۵/۲ در کتابخانه انجمن ترقی اردو، کراچی محفوظ است. (۱۲)
۷. مرآة العرفان: نسخه های خطی آن در کتابخانه انجمن ترقی اردو کراچی، به شماره های ۲ ق ف ۵ و ۲ ق ف ۹ نگهداری می شود. (۱۳)
۸. ابطال الباطل (۱۱۸۱ ق): ابطال الباطل در پاسخ به خرده گیری های آرزو در تنبیه الخافلین از حزین لاهیجی. در این رساله گردیزی بعضی از اعتراضات را رد کرده است نسخه خطی آن به شماره ۲ ق ف ۵ در کتابخانه انجمن ترقی اردو، کراچی محفوظ است (۱۴). دکتر نجم الرشید این رساله را تصحیح کرده و در مجله سفینه (شماره ۱، صص ۷۱-۹۲)، لاهور به چاپ رسانیده است.
۹. تذکره ریخته گویان: تذکره ریخته گویان که در ۱۱۲۲ ق نوشته شد (اورنگ آباد ۱۳۵۲ ق) و در شرح حال کوتاه نود و هشت شاعر اردو سرا به ترتیب الفبائی است. این تذکره از آرزو، علیخان تا پکرو، عبدالوهاب است. این تذکره به زبان فارسی است، سروده های فارسی نیز دارد و پیش

از آغاز به گزارش ، به معنی ”ریخته“ که همان زبان اردوست می پردازد و کلماتی درباره سروده هایی به زبان اردو دارد. نسخه خطی آن به شماره ۳ق ف ۱۲۲ در کتابخانه انجمن ترقی اردو، کراچی محفوظ است. (۱۵)

تذکره ریخته گویان با دیباچه کوتاهی به زبان اردو ، از مولوی عبدالحق ، از سوی انجمن ترقی اردو، اورنگ آباد (دکن) ۱۹۳۳م ۱۲۸ص به چاپ رسیده است. تذکره ریخته گویان از ترجمه آرزو شروع شده بر تذکره یکر و اختتام می پذیرد. گردیزی نمی توان مقام و مرتبه هر شاعر را بحق و انصاف متعین کرد. تذکره او تشنگی و اختصار دارد. از لحاظ زبان و بیان ، تحقیق و تنقید، سوانح و تاریخ و تراجم از تذکره میر کمتر است. اهمیتی که تذکره ریخته گویان دارد فقط این است که مهم ترین مجموعه احوال شعرای قدیم است.

دیوان حسینی: دیوان حسینی مشتمل بر غزلیات و متفرقات است. دیوان حسینی برای اهل هند سرچشمه هدایت بود. انداز فکرش عالمانه و فقیهانه بود. صدق ارادت گردیزی این کارش عالمانه را مانند شعرای شبه قاره برجستگی و ژرف نگاهی می بخشد و گاهی مانند حافظ و سعدی یک کمال بی نیازی عطا می کنند. جای رمزیت متصوفانه عراقی و مولوی و جای دیگر بیباکی و جرأت بیدل و غالب بر می خوریم. خصوصاً موسیقیت و سحر انگیزی خسرو خوانندگان را مسحور و مسرور می سازد. دیوان حسینی (نسخه گنجینه آذر دانشگاه لاهور به شماره ۳۰۱/۷۵۲۲ه) که در ۱۱۹۲ق گردآوری شده و شامل دیباچه نثری ، غزلیات به ترتیب الفبائی و متفرقات است.

حسینقلی خان عظیم آبادی در تذکره نشتر عشق می نویسد:
 ”همیشه طالب فقر و درویشی می بود و محبت درویشان و صدق ارادت ایشان دامنگیر دل می داشت و پیوسته جوینده پیر کامل بود.“ (۱۲)

اگر بسنا بر ویژگیهای گوناگون ما بطور خواننده یک معرفی نامه
مختصری بنام فتح علی گردیزی بدهیم این طور خواهد شد.

فتح:	ف:	فاتح دروفا
ت:	ت:	تاپانی دلهای پرسوز
ح:	ح:	حامل وحدت الوجود
علی:	ع:	عارف فلسفه لا اله
ل:	ل:	لاله چمن احساس انسانی
ی:	ی:	یار صدق و صفا
گردیزی:	گ:	گل رونیده چمن روان بشری
ر:	ر:	رهاب روح پرور محافل خسروانه
د:	د:	داور داد گسترش عشق
ی:	ی:	یاور افکار امام الشعراى غزل گو
ز:	ز:	زهرة آسمان عرفان حافظ
ی:	ی:	یقین و راز دان قلوب و اذهان انسان

این فقط یک تمسین برای مجموعه وحدت الوجود عشق
و معرفت، عقل و دانایی، سادگی و رعنائی، درویشی و عاجزی فکر است
و گرنه دیوان فتح علی گردیزی آن تخلیق معجز است که می توان آن را با
شعراى بلند مرتبه شبه قاره و ایران تقابل کرد.

☆☆☆☆☆

حواشی

(۱) Hadi, Nabi: Dictionary of Indo Persian Literature, p186.

(۲) برزگر، "فتح علی گردیزی"، دانشنامه ادب فارسی، ۲/۱۹۳۱.

(۳) قاسم، قدرت الله، مجموعه نغز، ۲/۲۰.

(۴) گردیزی، فتح علی، تذکره ریخته گویان، ص ۹.

- (۵) فتح پوری، دکتور فرمان، اردو شعرا کے تذکرے اور تذکرہ نگاری، ص ص ۱۱۴، ۱۲۰.
- (۶) عظیم آبادی، حسینقلی خان، تذکرہ نشتر عشق، ۲/۳۹۲، ۳۹۲.
- (۷) نوشاہی، سید عارف: فہرست نسخہ های خطی فارسی، ص ۳۷.
- (۸) همان، ص ۲۲۰. (۹) همان، ص ۵۴.
- (۱۰) منزوی احمد، فہرست مشترک، ۳/۱۲۲۹.
- (۱۱) نوشاہی، سید عارف، فہرست نسخہ های خطی فارسی، ص ۵۷.
- (۱۲) همان، ص ۵۰ (۱۳) همان، ص ۵۲ (۱۴) همان، ص ۱۱۴ (۱۵) همان، ص ۲۰۵.
- (۱۶) عظیم آبادی، حسینقلی خان، تذکرہ نشتر عشق، ۲/۳۹۲، ۳۹۲.

کتابشناسی

- (۱) ہرزگر، ”فتح علی گردیزی“، دانشنامہ ادب فارسی، ج ۲، انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تہران، ۱۳۷۵ ش.
- (۲) عظیم آبادی، حسینقلی خان، تذکرہ نشتر عشق، دوشنبہ، دانش ۱۹۸۱ م.
- (۳) فتح پوری، دکتور فرمان: اردو شعرا کے تذکرے اور تذکرہ نگاری، انتشارات مجلس ترقی ادب، لاہور.
- (۴) گردیزی، فتح علی: تذکرہ ریختہ گویمان مرتبہ دکتور اکبر حیدری کاشمیری انتشارات اترپردیش، اردو اکادمی، لکھنؤ، ۱۷۴ ا ق.
- (۵) منزوی، احمد: فہرست مشترک نسخہ های خطی فارسی پاکستان، جلد ۳، انتشارات مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان، اسلام آباد، ۱۹۸۲ م.
- (۶) نوشاہی، سید عارف: فہرست نسخہ های خطی فارسی انجمن ترقی اردو، کواچی، انتشارات تحقیقات فارسی ایران و پاکستان اسلام آباد، ۱۹۸۲ م.
- (۷) Hadi, Nabi: Dictionary of Indo Persian Literature, Abhinev Publications, New Delhi, 1995.

